

Ομιλία του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΓΙΑΒΗ στον «Κήπο των Αθηνών» (21-11-2019)

William Temple

Ένας Άγγλος φίλος της Επικούρειας φιλοσοφίας και το δοκίμιο του:

“Upon the Gardens of Epicurus”, 1685.

Sir William Temple, 1st Baronet (1628 - 1699)

Πριν από χρόνια, διαβάζοντας το βιβλίο του A. A. Long: «Η Ελληνιστική φιλοσοφία, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί», (έκδοση MIET), συναντώ μια αναφορά στον Άγγλο πολιτικό, διπλωμάτη και δοκιμογράφο William Temple (17ος αιώνας), και ένα παράθεμα από κάποιο δοκίμιο του που έφερε τον τίτλο: “Upon the Gardens of Epicurus “. Έλεγε το παράθεμα αυτό:

«Συχνά αναρωτήθηκα, πως συνέβη να εμφανιστεί -γενικά- τέτοιο άγριο και επιθετικό υβρεολόγιο κατά του Επίκουρου, του οποίου η θαυμαστή οξύνοια, η κομψότητα της έκφρασης, η ανωτερότητα της φύσης, η γλυκύτητα του λόγου, η εγκράτεια της ζωής και η σταθερή στάση απέναντι στον θάνατο έκαναν να τον αγαπούν οι φίλοι του, να τον θαυμάζουν οι μαθητές του και να τον τιμούν οι Αθηναίοι».

Η συνάντησή μου με τον William Temple, είχε αρχίσει.....

Ο Sir William Temple, 1st Baronet, (1628-1699) γιος του Sir John Temple του Δουβλίνου, γεννήθηκε στο Λονδίνο και εκπαιδεύτηκε στο Emmanuel College, του Cambridge. Ήταν πολιτικός, διπλωμάτης και δοκιμογράφος. Ταξίδεψε σε όλη την Ευρώπη σε διάφορες διπλωματικές αποστολές και κατά διαστήματα υπήρξε μέλος του Ιρλανδικού κοινοβουλίου. Ως διπλωμάτης ο Temple διαπραγματεύθηκε με επιτυχία τον γάμο του πρίγκιπα - κυβερνήτη (stadtholder) της Ολλανδίας Γουλιέλμου Γ΄ της Οράγγης (Willem III van Oranje-Orange), με την πριγκίπισσα Μαρία II της Αγγλίας, θυγατέρα του βασιλιά Ιάκωβου Β΄ της Αγγλίας. Ο Ιάκωβος Β΄ (James II of England, 1685-1688) υπήρξε ο τελευταίος Ρωμαιοκαθολικός μονάρχης (δυναστείας των Στιούαρτ) που βασίλευσε στα βασίλεια της Αγγλίας και Σκωτίας. Εκθρονίστηκε από την «Ένδοξη Επανάσταση».

Η “Ένδοξη Επανάσταση / Glorious Revolution” υπήρξε σημαντικότερο γεγονός της ιστορίας, γιατί διηύρυνε και κατοχύρωσε τις συνταγματικές ελευθερίες μιας χώρας σαν την Αγγλία, στο θρόνο της οποίας έφερε τον πιο πάνω αναφερθέντα Ολλανδό Γουλιέλμο Γ΄ της Οράγγης. Επίσης, ο W. Temple διαπραγματεύθηκε την «Τριπλή Συμμαχία» του 1668. *(The ‘Triple Alliance’ of England, Sweden, and the United Provinces. Σχηματίστηκε το 1668 προκειμένου να υποστηρίξει την Ισπανία ενάντια στη Γαλλία).*

Ο William Temple υπήρξε στενός σύμβουλος του -προηγούμενου- βασιλιά Κάρολου Β' (Charles II of England, 1660-1685), αλλά διαφωνώντας με τις εφαρμοζόμενες αντι-Ολλανδικές (αντι-προτεσταντικές) πολιτικές των Στιούαρτ, ο Temple προτίμησε να αποσυρθεί στο σπίτι του, σε προάστιο του Λονδίνου. Από εκεί, ο βασιλιάς Κάρολος Β΄ τον κάλεσε να συντάξει σχέδιο μεταρρύθμισης του ‘privy council’. *{Το privy council ήταν το παραδοσιακό συμβουλευτικό σώμα των Άγγλων βασιλέων - οιονεί κυβέρνηση}*. Ο Temple συνέταξε σχέδιο πρωτοποριακό, όμως ο Κάρολος Β' το απέρριψε, διότι κατά την άποψή του καταργούσε πάρα πολλά βασιλικά προνόμια. Προφανώς, ο μονάρχης ήταν επηρεασμένος από τις αντιλήψεις του φίλου και δάσκαλου του Thomas Hobbes, περί διακυβερνήσεως του κράτους με τρόπο απολυταρχικό. Ο Temple δεν έλαβε μέρος στην «Ένδοξη επανάσταση», αν και την υποστήριξε, όπως και αρνήθηκε να αναλάβει υπουργικά καθήκοντα που του είχε προσφέρει το καθεστώς που αυτή εγκαθίδρυσε.

Περί το 1686, όντας μακριά από τα δημόσια πράγματα, αγόρασε ένα αρχοντικό, ένα σπίτι-παλάτι με μεγάλη αγροτική έκταση (60 acres = 240 στρέμματα) στην Ν.Α. Αγγλία, το οποίο ονόμασε Moor Park (Ησυχαστήριο), όπου ανέπτυξε διάφορες καλλιέργειες και δημιούργησε υπέροχους κήπους. Εκεί έζησε τα 15 τελευταία χρόνια της ζωής του συντροφιά με την αγαπημένη του γυναίκα, την Dorothy Osborne, η οποία ήταν σημαντική συγγραφέας επιστολών και με την οποία είχαν αποκτήσει 9 παιδιά. Ήταν άνθρωπος που αγαπήθηκε από όλους τους φίλους του, όπως οι ίδιοι οι φίλοι του μαρτυρούν. Γραμματέας του Temple υπήρξε ο Jonathan Swift, αργότερα συγγραφέας του πασίγνωστου μυθιστορήματος "Gulliver's Travels". Ο W.Temple υπήρξε θαυμαστής του Επίκουρου, του οποίου το παράδειγμα φρόντιζε ν' ακολουθεί.... *{Temple saw his retirement from political life to his country estate at Moor Park as following the example of the Greek philosopher Epicurus}....* Ζώντας στο «ησυχαστήριο του έγραψε.... 'πόσο γλυκιά ικανοποίηση αισθάνεται μακριά από πολιτικές ενασχολήσεις, μακριά από τη πόλη, που ολόκληρα πέντε χρόνια δεν είχε επισκεφθεί'..... Πάνω από την πόρτα του σπιτιού του, 'family motto', υπήρχε η επιγραφή: «Ο Θεός μας έχει δώσει αυτές τις δυνατότητες, για ηρεμία». (*"God has given us these opportunities for tranquility"*). Πέθανε το 1699, σε ηλικία 71 ετών.

Ο William Temple, το 1685, δημοσίευσε ένα δοκίμιο με τίτλο: "Upon the Gardens of Epicurus" ; or of Gardening in the Year 1685" , που τον καθιέρωσε ως τον δημιουργό του αγγλικού κινήματος του 'Κήπου τοπίου' (*English landscape garden movement*). Το δοκίμιο αποτελεί ένα κράμα συζήτησης για την κηπουρική - γεωργία - διάφορες καλλιέργειες του αιώνα του, ανάμεικτο με ιστορικό - φιλοσοφικές αναφορές, κ. ά. Στο έργο αυτό ο συγγραφέας του αναφέρει -αυτό κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ- και τις βασικότερες Επικούρειες περί «Ηθικής» απόψεις. Πολύ συνοπτικά μεν αλλά περιεκτικά και κάνοντας ουσιώδεις συγκρίσεις με τις θέσεις και των άλλων μεγάλων φιλοσοφικών ρευμάτων της ύστερης αρχαιότητας, κύρια του Στωικισμού. Με αξιοπρόσεκτη ακρίβεια στην έκφραση, καθαρότητα λόγου και πιστότητα στην διατύπωση του ιδεολογήματος της κάθε φιλοσοφικής σχέτας της εποχής εκείνης.

Για τον μεγάλο Έλληνα φιλόσοφο, τον Επίκουρο, εκφράζεται με ανυπόκριτο θαυμασμό και επανειλημμένα τονίζει και εξυψώνει τα κύρια δόγματα του. Το κείμενο του Άγγλου διανοητή είναι ορθολογικό, δεν συζητούνται μεταφυσικές ερμηνείες, συγχρόνως είναι κομψό, γλαφυρό, αισιόδοξο. Αληθινά ένας ανθισμένος «Κήπος», παρόλο που γράφτηκε σε μια «γκρίζα εποχή», που μόλις αναδύονταν από τα βαθιά σκοτάδια του Μεσαίωνα. Ο συγγραφέας αποκαλύπτεται ένα ανοικτό - κοφτερό μυαλό, ένας πρωτοπόρος διαφωτιστής, ένας ανθρωπιστής.

Στην Αγγλία την εποχή εκείνη, λεγομένη «Εποχή της Παλινόρθωσης» (1660-1688), πλήρες το ποίημα του Λουκρήτιου "De Rerum Natura" - σε μετάφραση του Thomas Creech - είχε εκδώσει η Οξφόρδη το 1682, μόλις τρία χρόνια δηλαδή πριν την έκδοση του δοκιμίου του W. Temple. Επίσης, στους λόγιους κύκλους κυκλοφορούσε τότε το "Epicurus's Morals" (1656) του Walter Charleston, από δε φιλολογικά έργα Άγγλων ποιητών με κάποιες αναφορές στον Επικουρισμό, του John Dryden το

“Second Miscellany”, του Thomas Shadwell, “The Virtuoso” και του Abraham Cowley, “The Garden”, από το οποίο ποίημα ένα μικρό δείγμα είναι το πιο κάτω:

«Όταν ο Επίκουρος στον κόσμο είχε διδάξει ότι η ηδονή είναι το υπέρτατο αγαθό, ίσως να είχε δίκιο, αν κανείς σωστά τον καταλάβαινε. Αυτός, τη ζωή του, στη θεωρία του προσάρμοσε και σ’ ενός κήπου τη σκιά εκείνη τη κυρίαρχη ευχαρίστηση αναζητούσε. Όποιος αληθινός Επικούρειος γίνει, πλούτο ανέξοδο κι ενάρετο, μπορεί να βρει».

Πριν περάσουμε στο καθαυτό κείμενο του δοκιμίου, πρέπει να επισημανθεί ότι η εποχή που αυτό γράφτηκε, «Πρώιμη Νεότερη Περίοδος» της Ευρωπαϊκής ιστορίας, είναι μια εποχή μεταβατική από τον «ύστερο Μεσαίωνα», ο οποίος Μεσαίωνας -σε πολλά- δεν είχε αποσυρθεί ακόμα από το προσκήνιο της ιστορίας. Είναι η ίδια χρονιά (1685) που στην Γαλλία ο Λουδοβίκος 14ος ανακαλούσε το «Διάταγμα της Νάντης» κι έθετε σε διωγμό τον Προτεσταντισμό, βυθίζοντας την χώρα του στη θρησκευτική μισαλλοδοξία. Αθώοι άνθρωποι ακόμα καίγονταν στην πυρά ως αιρετικοί, «κτυπημένοι από τη Σφύρα των Μαγισσών», την διαβόητη “Malleus Maleficarum”, σ’ Ευρώπη και Αμερική.....

Το φοβερό περιστατικό στην Μασαχουσέτη της Αμερικής, το γνωστό ως «Οι μάγισσες του Σάλεμ», όπου θα εκτελεστούν δεκάδες νέα κορίτσια, θα συμβεί το έτος 1692, δηλ. 7 χρόνια μετά την έκδοση του δοκιμίου του W. Temple. Όσον αφορά τα αστείρευτα επινοητικότητα φρικτά βασανιστήρια, που εφαρμόζονταν -μάλιστα υποχρεωτικά- σε κατά τα άλλα “νόμιμες” ανακρίσεις και δίκες πολλών χιλιάδων ανθρώπων, στην μεν Αγγλία καταργήθηκαν το 1772, στη δε Γαλλία το 1789, μόλις ένα έτος πριν την Γαλλική επανάσταση!

Σχετικά με την επιστήμη της εποχής εκείνης, (17ος αιώνας), ο σχολαστικισμός, θεολογικός Αριστοτελισμός, ακόμα κρατεί, παρ’ όλο που ανοικτά πλέον αμφισβητείται και όσον ούπω καταρρέει. Στα πανεπιστήμια της ηπειρωτικής Ευρώπης, τόσο των Καθολικών χωρών - εκεί πρωτοστατούντων των Ιησουιτών - όσο και των Προτεσταντικών χωρών, αφού και ο Μαρτίνος Λούθηρος ήταν σφοδρός επικριτής των θεωριών που παρέκκλιναν από την «Βίβλο», διδάσκονταν κυρίως η γεωκεντρική Αριστοτελική κοσμολογία, όπως και η θεωρία των τεσσάρων στοιχείων (νερό-γη-αέρας-φωτιά) του Εμπεδοκλή.

Στην αστρονομία αποδέχονταν ακόμα το απαρχαιωμένο Πτολεμαϊκό σύστημα, ενώ το ηλιοκεντρικό σύστημα αναφέρονταν σαν μια εκδοχή του Κοπέρνικου (Αρίσταρχου του Σάμιου), είτε του Τύχο Μπράχε (Ηρακλείδη του Ποντικού) που μάλιστα την θεωρούσαν πιθανότερη της του Κοπέρνικου, μιας και διέσωζε τον γεωκεντρισμό.

Για ατομική θεωρία δεν γίνονταν λόγος, ούτε βέβαια περί εξελίξεως των όντων με φυσική επιλογή. Το έργο-σταθμός για την Φυσική του Isaac Newton «Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica *(Μαθηματικές Αρχές της Φυσικής Φιλοσοφίας)*» θα δημοσιευτεί το 1687, δηλ. δύο χρόνια αργότερα από την έκδοση του δοκιμίου του W. Temple (η πρώτη του έκδοση στην Αγγλική θα γίνει το 1728). Όλα τα έργα του John Locke (1632-1704), και βέβαια το μνημειώδες «An Essay Concerning Human

Understanding», θα δημοσιευτούν μετά την «Ένδοξη επανάσταση», το 1689, δηλ. 4 χρόνια μετέπειτα από την έκδοση του δοκιμίου του Temple. Η «Ηθική» του Σπινόζα είχε δημοσιευτεί πριν 8 χρόνια, το 1677.

Παρ' όλα αυτά στην Αγγλία, έχουμε τα πρώτα μηνύματα του εκπληκτικού φαινομένου που ονομάζεται «Διαφωτισμός». Ο αιώνας του Διαφωτισμού, ο «Siècle des lumières» δεν θ' αργήσει να ανατείλει.....Και το βιβλίο, που ευθύς αμέσως ξεκινάμε ν' αναπτύσσουμε, περίτρανα το επιβεβαιώνει!

W. Temple: "Upon the Gardens of Epicurus, or, "of Gardening in the Year 1685".

Από το δοκίμιο με τον πιο πάνω τίτλο, εκθέτω τις σημαντικότερες αναφορές που υπάρχουν σ' αυτό για την φιλοσοφία γενικά και τον Επικουρισμό ειδικότερα. Το μετέφρασα και το απέδωσα ο ίδιος, αφού μετάφραση του στα Ελληνικά δεν υπάρχει. Στην συνέχεια της ομιλίας μας, ό,τι αναφερθεί το έχει γράψει -και έτσι ακριβώς- ο Temple. Γράφει λοιπόν, μεταξύ άλλων, ο W. Temple:

«Ο ίδιος ο «λογισμός» / η ικανότητα της σκέψης, (faculty of reason), ο οποίος δίνει στην ανθρωπότητα το σπουδαίο πλεονέκτημα και προνόμιο επί της υπόλοιπης δημιουργίας, φαίνεται ν' αποτελεί και την μεγαλύτερη αδυναμία της ανθρώπινης φύσης και να την υποβάλει σε περισσότερα προβλήματα και δυστυχίες, ή τουλάχιστον ταραχές της ζωής, σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο πλάσμα. Αυτό συμβαίνει, επειδή προκαλεί σε μας τέτοια πληθώρα παθών και ταυτόχρονα θελήσεων και επιθυμιών, που κανένα άλλο πλάσμα δεν νιώθει. Και αυτά ακολουθούνται από άπειρους σχεδιασμούς και ατελείωτες αναζητήσεις και ενισχύονται από την ακούραστη σκέψη, η οποία είναι κάτι φυσικό για τους περισσότερους ανθρώπους. Διαμορφώνεται έτσι ένα πλαίσιο ζωής, ταιριαστό μ' εκείνο της γέννησης του ανθρώπου, που γεννιέται μόνος και κλαίγοντας, ζει παραπονούμενος και πεθαίνει απογοητευμένος!

Δεδομένου ότι δεν μπορούμε να ξεφύγουμε από τα πάθη και την περιπλοκότητα των σκέψεων που δημιουργεί η λογική μας, δεν μένει άλλος δρόμος, παρά ό,τι μπορούμε, να επιχειρήσουμε να το καταστείλουμε ή εκτρέψουμε (to subdue or to divert). Αλλά επειδή η ικανοποίηση, είτε η περιστολή και η απόκρουση των παθών, σχετικά ολίγον διαρκεί, σύντομα οι άνθρωποι περιπίπτουν σε καταστάσεις ανησυχίας - κόπωσης - απάθειας (weariness), ή, περιορισμού και φθοράς της ενεργητικότητας και διάθεσης τους (decay of vigour and appetite). Η επιστροφή στην αρχική τους κατάσταση, επιβάλλεται να γίνεται με προσοχή και ανανέωση.

Στη πρωταρχική κατάσταση της κάθε κοινωνίας, οι συνθήκες και οι ζωές των ανθρώπων φαίνεται να ήταν πολύ κοντά μ' εκείνες των άλλων πλασμάτων της γης. Ζούσαν την ώρα, την ημέρα, και ικανοποιούσαν την πείνα τους με ό,τι μπορούσαν να πάρουν από τα βότανα, τα φρούτα, τις πηγές που συναντούσαν, όταν ήταν πεινασμένοι ή διψασμένοι. Τότε ικανοποιούνταν με ό,τι ψάρι, πτηνό ή κτήνος μπορούσαν να σκοτώσουν, μέσω σβελτάδας ή δύναμης, με τέχνη, ή κατασκευή με τα χέρια τους, ή με

τα εργαλεία που η εξυπνάδα τους βοήθησε, ή η ανάγκη τους εξανάγκαζε, να επινοήσουν. Όταν ένας άνθρωπος εξασφάλιζε επάρκεια για την ημέρα, αναπαύονταν, και τον υπόλοιπο του χρόνου ξόδευε σε τέτοιες ενασχολήσεις, ώστε να περνά ήρεμα μέχρι την επομένη. Και όντας ικανοποιημένος και όσο είχε καλή διάθεση και τύχη, θα παρέτεινε αυτή τη κατάσταση για όσες μέρες περισσότερο μπορούσε και για τον εαυτό του και για τα παιδιά του.

Αργότερα, ο άνθρωπος διερεύνησε πως, με τη σπορά και τη βοσκή εξημερωμένων ζώων, θα εφοδιαζόταν για ολόκληρο το έτος και στη συνέχεια πως, διαιρώντας την γη -κατάλληλα γι' αυτές τις επωφελείς χρήσεις- θα διακρατούσε και ένα ποσοστό κέρδους, είτε σε είδος είτε σε κάτι ισοδύναμο, πράγμα που με τη πάροδο του χρόνου επέφερε τη χρησιμοποίηση του χρήματος γενικευμένα. Και αφότου το χρήμα καθιερώθηκε, κανένας δεν έμενε ικανοποιημένος, χωρίς να έχει επαρκές για τον εαυτό του, την οικογένεια του, για όλους τους δικούς του και τους απογόνους του. Από τόσο μικρές - ταπεινές αρχές έχουν αναπτυχθεί τα τόσο τεράστια και υπερβολικά σχέδια των κακόμοιρων θνητών ανθρώπων! (From such small beginnings have grown such vast and extravagant designs of poor mortal men!).

Ωστόσο, κανείς δεν θα μπορούσε ποτέ να εξηγήσει στον γυμνό Ινδό, γιατί κάποιος θα έπρεπε να υποβληθεί σε κόπους και να διατρέξει κινδύνους στη θάλασσα και στη στεριά, σ' όλη του τη ζωή, για να είναι τα παιδιά του ασφαλή και τεμπέλικα. Η αρχή το να μην φροντίζει και μεριμνά κανείς για το αύριο, δείχνει να περιορίζει την φυσική και αυθεντική κατάσταση της ανθρώπινης ζωής (natural and original condition of life), παρόλο που ποτέ αυτή δεν θεωρήθηκε ανεφάρμοστη στον κόσμο. Ωστόσο, με αυτούς τους τρόπους και αυτά τα μεγέθη, η συνεχής αύξηση του πλούτου - φαίνεται, γενικά - διαρκώς να αυξάνει και την ψυχαγωγία, ή την ενασχόληση της ανθρωπότητας (amusement or business of mankind).

Κάποιοι - λίγοι - σε κάθε χώρα, έχουν υψηλές επιδιώξεις, αναζητώντας δόξα και ισχύ. Και γι' αυτούς τους στόχους θυσιάζουν τα πλούτη τους, την εργασία τους, τη σκέψη τους και τις ζωές τους. Και τίποτα δεν αποσπά ή απασχολεί αυτούς τους ανθρώπους περισσότερο από αυτές τις αναζητήσεις, οι οποίες συνήθως καλύπτονται από προφάσεις, ότι δήθεν υπηρετούν τη χώρα τους και το γενικό καλό.

Όμως, αληθινή υπηρεσία προς το λαό είναι, η τόσο μεγάλου μόχθου και τόσο μεγάλης φροντίδας εργασία, που ενώ ένας καλός και σοφός άνθρωπος δεν θα την αρνιόταν εάν καλούνταν γι' αυτήν από τον ηγεμόνα, ή τη χώρα του - και βέβαια να πιστευε ότι μπορεί να φανεί αντάξιος παραπάνω από μια ευτελή της χρησιμοποίηση - ωστόσο σπάνια, ή ποτέ δεν θα την αναζητούσε ιδιοτελώς για τον εαυτό του. Όμως, τέτοιες υπηρεσίες για το λαό, ανατίθενται -συνήθως- σε ανθρώπους οι οποίοι υπό το πρόσχημα εργασίας δήθεν υπέρ του κοινού καλού, επιδιώκουν δικά τους σχέδια πλουτισμού, ισχύος και άλλων ψευδοτιμών, που συνήθως τους αποδίδονται και όχι ως ανταμοιβή αρετής (reward of virtue) που είναι 'η αληθής, και η μόνη αληθής'.

Το κυνήγι της φιλοδοξίας είναι κι' αυτό δίχως τέλος, απεριόριστο όσο εκείνο του πλούτου για όσους σκέφτονται ότι δεν έχουν αρκετή ισχύ ή εξουσία. Μα -σε τελευταία ανάλυση- ένας πρίγκιπας που φαίνεται να είναι τόσο σπουδαίος, ώστε να ζει και να βασιλεύει δίχως πολλές επιθυμίες ή φόβους, δεν διαφέρει σε τίποτα από ένα κοινό άνθρωπο, που χαίρεται όσες χαρές και διασκεδάσεις του παρέχει το μεγάλο πλήθος των διαφόρων περιστάσεων της ζωής και της τύχης του, σε όποιο βαθμό η ανθρώπινη φύση είναι επιδεκτική σε τέρψεις.

Οι απολαύσεις των αισθήσεων (pleasures of the senses) αυξάνονται με επιλογή και εξευγενισμό. Εκείνες της φαντασίας διακοσμούν το σκηνικό εντός του οποίου κάποιος θα επέλεγε να ζει. Ευκολία, άνεση, λεπτότητα, σπουδαιότητα, καλούνται πρώτες στο κτίσιμο και κατόπιν στην επίπλωση σπιτιών και παλατιών. Οι θαυμαστές μιμήσεις της φύσης έρχονται με τη μορφή εικόνων, αγαλμάτων, υφαντών και άλλων παρόμοιων επιτευγμάτων των τεχνών. Όμως, οι πιο όμορφες απολαύσεις των αισθήσεων (the most exquisite delights of sense) αναζητούνται στην κατασκευή και στο φύτεμα κήπων, οι οποίοι κήποι με φρούτα, λουλούδια, σκιάδια, πηγές και τη μουσική των πτηνών που συχνάζουν σε τόσο χαρούμενα μέρη, φαίνεται να δημιουργούν όλες τις απολαύσεις των επιμέρους αισθήσεων και συνδυάζονται με τις σπουδαιότερες, ή τουλάχιστον τις πλέον φυσικές τελειότητες.

..... Ακολουθούν περιγραφές σπουδαίων κήπων που δημιούργησαν ονομαστοί βασιλιάδες (Ασσυροβαβυλώνιοι, Χαλίφες κλπ.) και άλλοι ισχυροί ηγεμόνες του κόσμου, από την αρχαιότητα ως τις εποχές του (Σκιπίωνας, Λούκουλλος, Αύγουστος, Διοκλιτιανός, Ερρίκος 2ος της Γαλλίας, ηγεμόνες Μαρόκου, Ισπανίας κλπ.)..... και ο W. Temple συνεχίζει

«Μολονότι η ανθρωπότητα έτσι -γενικά- απασχολείται ή τέρπεται, εκείνοι οι οποίοι έτυχαν της δίκαιης κρίσης ή τύχης να θεωρηθούν από την κοινή γνώμη ως οι σοφότεροι και οι καλύτεροι, έχουν ακολουθήσει ένα άλλο, πολύ διαφορετικό δρόμο. Αντί των συνηθισμένων σχεδίων ικανοποίησης των ορέξεων και παθών τους και της δημιουργίας ατελείωτων μέσων γι' αυτά τα δύο, έχουν επιλέξει ένα συντομότερο και ασφαλέστερο δρόμο για την ησυχία και την ευδαιμονία της ζωής τους (ease and felicity of life), επιχειρώντας να υποτάξουν, ή τουλάχιστον να περιορίσουν τα πάθη τους και να μειώσουν τις ορέξεις τους σ' αυτά μόνο που η φύση ζητά και χρειάζεται.

Αυτός ο σχεδιασμός, έχει φέρει τρόπο ζωής (philosophy) μέσα στον κόσμο, που ονομάζεται Ηθική (moral), και που εμφανίζεται να έχει σκοπό την εγκράτεια και ευχαρίστηση στη ζωή (ease and happiness of life). Και αυτά (δηλ. η ησυχία και η χαρά στη ζωή) είναι όχι μόνο επιθυμητά από κάθε άνθρωπο, αλλά, σε κάποιο βαθμό και ταιριαστά στη δυνατότητα και αντοχή της ανθρώπινης φύσης (force and reach of human nature), εν προκειμένω δηλαδή στο μέρος της φιλοσοφίας που ονομάζεται Φυσική (natural).

Ξέρω, δεν έχει τελειωμό η απασχόληση του νου ενός ανθρώπου σε πράγματα χωρίς σκοπό, ή στην ικανοποίηση της ματαιοδοξίας του να

διακριθεί - με τον ένα ή τον άλλο τρόπο - απέναντι στους άλλους συνανθρώπους του, που από τη γέννα ή τα κοινά χαρίσματα τους, είναι ίσοι μ' αυτόν. Και αυτή η διάκριση γίνεται μέσω πλούτου, ή ισχύος, είτε μέσω επίδειξης γνώσης, κερδίζοντας στο κόσμο -πιθανώς- το θαυμασμό και την επιδοκιμασία του (gains esteem and applause in the world, is all a case). Από την άλλη, δεν γνωρίζω η ανθρωπότητα να έχει αποκομίσει κάποιο όφελος από την πρόοδο της φυσικής φιλοσοφίας, κατά τη διάρκεια τόσων αιώνων που την μελετούν στον κόσμο, εξαιρώντας πάντα -και πολύ δίκαια- ό,τι χρωστάμε στα μαθηματικά, τα οποία κατά κάποιον τρόπο φαίνεται να είναι ό,τι πιο αξιόλογο (valuable) μεταξύ των εθνών, περισσότερο βέβαια μεταξύ των πολιτισμένων εθνών παρά αυτών που αποκαλούμε βάρβαρα, είτε αυτά είναι τέτοια είτε όχι, ή περισσότερο απολίτιστα από 'μάς. Αναφορικά με το πόσο παλιά είναι η Φυσική φιλοσοφία, αυτό είναι δύσκολο να γνωρίζουμε, καθόσον βρίσκουμε συχνές αναφορές της που σώζονται μέχρι σήμερα, ανάμεσα και στους αρχαιότερους φιλοσόφους.

Ο Σολομών, φαίνεται να ήταν ο πρώτος που κατέδειξε την ματαιότητα των ανθρώπινων πραγμάτων, με τα θαυμαστά άσματα που μας έχει αφήσει στον «Εκκλησιαστή». Ο Σωκράτης, έκανε στόχο της ζωής του να εκθέσει (introduce) και αναδείξει (explode) ό,τι αποκαλούμε «Ηθική φιλοσοφία», ώστε οι ανθρώπινες σκέψεις να οδηγούνται προς ανώτερους σκοπούς (to better purpose). Πράγματι, όποιος διαβάζει με περίσκεψη όσα αυτοί οι δύο, καθώς και ο Μάρκος (Αυρήλιος) Αντωνίνος, έχουν πει για όλα όσα ο θνητός άνθρωπος διδάσκεται από τη φύση, από τις απαρχές ή τις λειτουργίες της - χωρίς εν τούτοις να ωφελείται - θα καταφέρει να γλιτώσει από πολλούς πόνους. Γι' αυτό, ορθώς αυτοί οι τρεις που ανέφερα συμπεραίνουν ότι η γνώση δεν ζητείται προς ψυχαγωγία μας. Και γι' αυτό πιστεύω ότι δίκαια μπορούν αυτοί να θεωρηθούν ως η σοφότερη τριανδρία, η οποία έχει φθάσει ως εμάς, μέσω των καταγραφών της ιστορίας και του χρόνου.

Μετά τον Σωκράτη, ο οποίος δεν άφησε τίποτα γραπτό, πολλές ομάδες φιλοσόφων που άρχισαν ν' απλώνονται στην Ελλάδα, εισήλθαν δυναμικά και στη Φυσική και στην Ηθική φιλοσοφία. Το πρώτο θέμα απ' τα μεγαλύτερα, που είχε και τις μεγαλύτερες διαφωνίες και πιο έντονες διαμάχες που μπορούσαν να γίνουν, ήταν εάν ο κόσμος είναι αιώνιος, ή δημιουργήθηκε κάποια ορισμένη στιγμή. Και μήπως, αν δημιουργήθηκε, αυτό συνέβη από κάποιον «Αιώνιο Νου» (eternal Mind) και με κάποιο σκοπό, ή από την τυχαία ζεύξη ατόμων ή κάποιων σωματιδίων αιώνιας ύλης. Αν υπήρχε ένας κόσμος, ή πολλοί. Αν η ψυχή του ανθρώπου είναι μέρος μιας αιθέριας και αιώνιας ουσίας (ethereal and eternal substance), ή είναι υλική (corporeal). Και μήπως, εάν είναι αιώνια, ήταν τέτοια και πριν εισέλθει στο σώμα, ή μόνο αφού εξήλθε. Διαμάχες υπήρχαν και σχετικά με τις κινήσεις στους ουρανούς, το μέγεθος των ουρανίων σωμάτων, με τις ικανότητες του εγκεφάλου και με την εγκυρότητα των αισθήσεων (judgment of the senses).

Αλλά όλα τα διαφορετικά συστήματα της Φύσης που έχουν σχεδιαστεί, από παλιούς ή ύστερους, από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Επίκουρο, τον Καρτέσιο, τον Χομπς, ή απ' οποιονδήποτε άλλον γνωρίζω,

όλοι φαίνεται να συμφωνούν στην αναγκαιότητα της αληθούς γνώσης, ή, στην απόκτηση της ευδαιμονίας, κι αυτά για οποιονδήποτε σκεπτόμενο και ελεύθερο άνθρωπο (the want of demonstration or satisfaction to any thinking and unpossessed man).

Και φαίνεται, περισσότερο ή λιγότερο πιθανό-λογικό (probable), το ένα ή το άλλο, (δηλαδή η γνώση ή η ευδαιμονία), ανάλογα με την ευφυΐα και ευγλωττία (wit and eloquence) των συγγραφέων και υποστηρικτών που εξυψώνουν, ή υποστηρίζουν την κάθε άποψη, όπως συμβαίνει με τα κόλπα των ταχυδακτυλουργών, τα οποία εμφανίζονται λίγο ή πολύ σαν αληθινά, ανάλογα με την επιδεξιότητα και την ικανότητα αυτού που τα κάνει. Κι' αυτό επειδή, ίσως, αν ήμασταν σε θέση να γνωρίζουμε την «Αλήθεια» και τη «Φύση», αυτά τα όμορφα συστήματα θα αποδεικνύονταν σαν περιπλανώμενα σφαιρίδια, κάποια εγγύτερα και κάποια μακρύτερα, μα όλα σε μεγάλη απόσταση από το σημείο. Θα μπορούσε μάλιστα, κανένα να μην είναι ορατό.

Ωστόσο, εν μέσω αυτών και πολλών άλλων διαφωνιών και συγκρούσεων των φιλοσόφων στη φυσική τους φιλοσοφία, φαίνονταν ότι αυτοί συμφωνούσαν πολύ περισσότερο στην Ηθική τους φιλοσοφία, καθώς και σε ερωτήματα σχετικά με τον απώτατο σκοπό του ανθρώπου (ultimate end of man), ο οποίος τελικά δεν ήταν άλλος, παρά η «Ευδαιμονία» του (his happiness). Ο διαμάχες, ή οι διαφορές τους, φαίνεται να είναι περισσότερο στα λόγια, παρά στην ουσία των απόψεών τους (sense of their opinions), ή στο πραγματικό νόημα των επί μέρους συγγραφέων ή δασκάλων των σχολών τους.

Όλοι είχαν καταλήξει ότι η «Ευδαιμονία (Ευτυχία)» ήταν το ανώτατο «Αγαθό» και οφείλει να είναι ο απόλυτος σκοπός του ανθρώπου και όπως το Αγαθό ήταν ο σκοπός της Σοφίας, έτσι και η Σοφία (Φρόνηση) ήταν η οδός προς την Ευτυχία (all concluded that happiness was the chief good, and ought to be the ultimate end of man; that, as this was the end of wisdom, so wisdom was the way to happiness).

Η ερώτηση έπειτα ήταν, σε τι συνίστατο αυτή η «Ευτυχία / Ευδαιμονία». Η διαμάχη εξελίχθηκε εντονότερη μεταξύ των Στωικών και των Επικούρειων. Οι άλλες σχολές (sects) σ' αυτό το σημείο έπαιρναν το μέρος της μίας, ή της άλλης στις αντιλήψεις ή στις εκφράσεις τους (conceptions or expressions). Έτσι, θεωρούσαν ότι η Ευδαιμονία συνίσταται (εμπεριέχεται / συμπεριλαμβάνεται), οι μεν Στωικοί στην Αρετή, οι δε Επικούρειοι στην «Ηδονή (απόλαυση)». (The Stoics would have it to consist in virtue, and the Epicureans in pleasure).

Με άλλα λόγια, οι πιο εχέφρονες (reasonable) των Στωικών θεωρούσαν την απόλαυση της αρετής να είναι η μεγαλύτερη ευτυχία (the pleasure of virtue to be the greatest happiness), ενώ οι ανώτεροι των Επικούρειων θεωρούσαν την μέγιστη απόλαυση να συνίσταται (σύγκειται) στην αρετή (the greatest pleasure to consist in virtue). Η διαφορά μεταξύ αυτών των δύο απόψεων φαίνεται να μην εντοπίζεται εύκολα.

Πάντως, όλοι γενικά συμφωνούσαν ότι ο μέγιστος κατευνασμός, αν όχι η πλήρης καταστολή των παθών και η άσκηση της λογικής, η φρόνηση, είναι η κατάσταση της μέγιστης ευδαιμονίας (the state of the greatest

felicity). Το να ζει κανείς δηλαδή χωρίς επιθυμίες, φόβους, ή εκείνες τις ταραχές του μυαλού και τις σκέψεις που τα πάθη εγείρουν. Το να θεωρεί κανείς αληθινό πλούτο, το να επιθυμεί λίγα, αντί του να κατέχει πολλά. Και θεωρούσαν αληθινή απόλαυση την εγκράτεια (true pleasure in temperance), παρά, την ικανοποίηση των αισθήσεων. Και το να ζει κανείς με ηρεμία απέναντι στις συνήθεις χαρές και τα παθήματα της ζωής, όπως και με απαντοχή απέναντι στα μεγαλύτερα κτυπήματα της μοίρας, ή των περιστάσεων.

Επίσης, το να μην ταρασσούμε τις σκέψεις μας με θλιβερές αντανakλάσεις από το παρελθόν, ούτε με αγχώδεις φροντίδες, ή ασυγκράτητες ελπίδες για τα μελλούμενα. Ούτε να διαταράσσουμε τη ζωή με το φόβο του θανάτου, ούτε το θάνατο με τις επιθυμίες της ζωής (neither to disquiet life with the fears of death, nor death with the desires of life). Σ' αυτά τα δύο ζητήματα (της ζωής και του θανάτου), αλλά και σ' όλα τα υπόλοιπα πράγματα, το να ακολουθούμε τη φύση, αποτελεί αξίωμα στο οποίο οι περισσότεροι των φιλοσόφων συμφωνούν (but in both, and in all things else, to follow nature, seem to be the precepts most agreed among them).

Έτσι φαίνεται ότι ο «λογισμός» (reason) έχει κληθεί να κατευνάσει συγχύσεις (disorders) που ο ίδιος ήγειρε, ώστε να θεραπεύει τα ίδια τα τραύματα του, ενώ πασχίζει να μας κάνει σοφούς, όχι με άλλο τρόπο, αλλά με το να μας καθιστά ανθρώπους χωρίς πάθη (insensible). Αυτή, υπήρξε θέση πολλών άκαμπτων Στωικών, οι οποίοι θεωρούσαν έναν άνθρωπο σοφό, όχι μόνο αν δεν είχε κανενός είδους πάθος και καμία αίσθηση πόνου, αλλά επίσης καμία αίσθηση απόλαυσης. Ακόμα, αν απολάμβανε τον εαυτόν του εν μέσω ασθενειών και μαρτυρίων σαν να ήταν υγιής και απροβλημάτιστος. Κατά τη δική μου άποψη όμως, αυτή η αρχή των Στωικών είναι αντίθετη στην κοινή φύση και στην κοινή λογική (against common nature and common sense). Θα μπορούσαν να μας είχαν πει οι Στωικοί με λιγότερες λέξεις, ή με λιγότερη έμφαση, ότι ένας άνθρωπος για να είναι σοφός, θα έπρεπε να μην είναι άνθρωπος (that a man, to be wise, should not be a man) κι αυτό ίσως θα 'ταν αρκετά εύκολο να το πιστέψει κανείς, όμως τίποτα δεν είναι πιο σκληρό απ' αυτό.

Οι Επικούρειοι ήταν πιο κατανοητοί στις έννοιες τους και πιο επιτυχείς στις εκφράσεις τους (intelligible in their notion, and fortunate in their expression), όταν τοποθετούσαν την ευτυχία ενός ανθρώπου στη γαλήνη του νου και στην απονία του σώματος (tranquillity of mind and indolence of body). Πάντως, ενώ συντιθέμεθα από δύο (mind/body - νου/σώμα), αμφιβάλλω αν και τα δύο πρέπει να έχουν ίδιο μερίδιο στο αν νιώθουμε όμορφα ή άσχημα.

Όπως άνθρωποι διαφόρων γλωσσών λένε τα ίδια πράγματα με πολλές διαφορετικές λέξεις, έτσι σε διαφορετικές εποχές, χώρες, θεσμούς και θρησκείες, το ίδιο πράγμα σημαίνεται με ποικίλλες εκφράσεις. Έτσι, καθώς συνάγεται, ό,τι αποκαλείται από τους Στωικούς απάθεια (apatheia), ή ηρεμία (dispassion), στους Σκεπτικούς αταραξία (indisturbance), στους Μολινιστές ησυχασμός, στους κοινούς ανθρώπους ηρεμία της συνείδησης (peace of conscience), όλα παραπέμπουν στην απόλυτη γαλήνη του νου (great tranquillity of mind), η οποία -γαλήνη του νου- ωστόσο, μπορεί να

προέρχεται από πολύ διαφορετικές αιτίες, όπως είναι η ανθρώπινη σοφία, η αθωότητα του βίου, ή η υποταγή στο θέλημα του Θεού (resignation to the will of God).

Ένας γέρος τοκογλύφος είχε την ίδια άποψη όταν είπε «...κανείς άνθρωπος δεν θα μπορούσε να έχει ήρεμη συνείδηση, αν ξέμεινε από περιουσία». Δεν γίνεται αντιληπτό τι άλλο θα μπορούσε να εννοεί με αυτή τη φράση, παρ' εκτός της αληθινής γαλήνης και της ευφορίας του νου (true quiet and content of mind), τα οποία, καθ' οιονδήποτε τρόπο κι αν εκφράζονται, είναι -υποθέτω σύμφωνα με όλους, ως και με την καλύτερη περιγραφή που μπορεί να δοθεί- η Ευδαιμονία του ανθρώπου (the happiness of man), αφού κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να προσποιηθεί ότι ζει ευτυχισμένος χωρίς αυτήν.

Έχω συχνά αναρωτηθεί πως, κατά τους αιώνες που ακολούθησαν, τόσο οξείες και βίαιες προσβολές (sharp and violent invectives) έχουν - τόσο ενορχηστρωμένα - εξαπολυθεί εναντίον του Επίκουρου, του οποίου το θαυμαστό πνεύμα, η χαριτωμένη έκφραση, η τελειότητα της φύσης, η γλυκύτητα της έκφρασης, η αυτοκυριαρχία στη ζωή, η εγκράτεια καθώς και η σταθερή στάση του απέναντι στο θάνατο (admirable wit, felicity of expression, excellence of nature, sweetness of conversation, temperance of life, and constancy of death), τον έκαναν τόσο αγαπητό στους φίλους του, θαυμαστό στους μαθητές του και τιμημένο από τους Αθηναίους.

Ίσως, αυτή η αδικία τράφηκε κυρίως από τον φθόνο και την κακότητα (upon the envy and malignity) των Στωικών αρχικά, έπειτα, λόγω λαθών κάποιων χυδαίων της ομάδας του, οι οποίοι αρέσκονταν μόνο στο να είναι φιλήδονοι. Και αργότερα, λόγω της ευλαβείας των πρώτων Χριστιανών, οι οποίοι θεώρησαν τις αρχές του Επίκουρου για την φυσική φιλοσοφία, αντίθετες μ' εκείνες της θρησκείας τους, περισσότερο κι από αυτές των Πλατωνικών, των Περιπατητικών, ή των ιδίων των Στωικών. Επίσης ομολογώ πως δεν καταλαβαίνω γιατί η αναφορά του Λουκρήτιου στους θεούς θα πρέπει να θεωρείται πιο ασεβής από εκείνην του Ομήρου, ο οποίος όχι μόνο κάνει τους θεούς υποκείμενα όλων των ευτελέστερων παθών, αλλά και διαρκώς απασχολημένους με όλες τις κακές, ή πιο ποταπές, δράσεις των ανθρώπων.

Όμως ο Επίκουρος, έχει βρει τόσο μεγάλους υποστηρικτές της αρετής του, όπως και των γνώσεων και επινοήσεων του, ώστε δεν χρειάζεται κάτι παραπάνω. Και μόνο οι καταγραφές του Διογένη Λαέρτιου, φαίνονται πολύ ειλικρινείς και αντικειμενικές για ν' αμφισβητηθούν ή να χρειάζονται τη βοήθεια σύγχρονων συγγραφέων. Εντούτοις, ακόμα κι' αν όλα αποτύγχαναν, ο Επίκουρος θα βρισκόταν πολύ καλά προστατευμένος, ως από την ανωτερότητα (by the excellence) πολλών μελών της ανά τους αιώνες ομάδας υποστηρικτών του, και ιδιαίτερα εκείνων που βρέθηκαν κοντά στα σπουδαιότερα της ιστορίας πρόσωπα και γεγονότα. Δεν χρειάζεται να ονομάσω περισσότερους από τον Καίσαρα, τον Αττικό, τον Μαικήνα, τον Λουκρήτιο, τον Βιργίλιο, τον Οράτιο. Όλοι, άντρες αξιοθαύμαστοι στα δικά τους διαφορετικά πεδία και, ενδεχομένως, अपαράμιλλοι στην ιστορία (and perhaps unparalleled in story).

Ο Καίσαρας, μ' όποιο τρόπο κι αν ιδωθεί, δίκαια μπορεί να διεκδικήσει την πρώτη θέση στα κατάστιχα της ανθρωπότητας, ίσος μόνον ως προς τον εαυτό του. Και ξεπερνά όλους τους άλλους του έθνους και της εποχής του, στις αρετές και διακρίσεις ενός πολιτικού, ενός στρατιωτικού διοικητή, ενός ρήτορα, ενός ιστορικού. Πέραν απ' όλα αυτά, ενός ποιητή, ενός φιλοσόφου όταν η σχόλη του το επέτρεπε. Ο σπουδαιότερος άνδρας σκέψης και δράσης, σχεδίων και εκτέλεσης (the greatest man of counsel and of action, of design and execution). Ο πλέον ευγενής από τη γέννα του, ως άτομο και μορφή (countenance). Ο μεγαλύτερος άντρας και η ευλογία της φύσης (the greatest humanity and clemency of nature), εν μέσω των μεγαλύτερων προκλήσεων, περιστάσεων και περιστατικών αγριότητας και εκδίκησης.

Είναι αλήθεια, ότι ανέτρεψε τους νόμους και τους θεσμούς της χώρας του, ωστόσο αυτό έγινε αόφτου τόσοι άλλοι, όχι μόνο είχαν ξεκινήσει τη διαδικασία, αλλά ήδη είχαν φτάσει πολύ μακριά ως προς το να τους αλλάξουν και παραβιάσουν. Έτσι, ως προς το τι έκανε, φαίνεται ότι μάλλον απέτρεψε άλλους από το να κάνουν αυτό το οποίο σχεδίαζε ο ίδιος για τον εαυτό του, γιατί αν και η φιλοδοξία του ήταν απέραντη, ωστόσο φαίνεται ότι έφτασε σε τέτοια ύψη, περισσότερο λόγω της θρασύτητας των εχθρών του, παρά από τη δική του διάθεση. Και το μόνο που ταίριαζε στη φύση του, ήταν η επιθυμία για δόξα πραγματική και το να την αποκτήσει μέσω πράξεων ωραίων και μεγάλων, με την κατάκτηση βάρβαρων εθνών, επεκτείνοντας τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Υπερασπιζόμενος αρχικά τις πολιτικές ελευθερίες των πληβείων, εναντιωμένος στην φατρία (faction) που είχε ξεκινήσει με το Σύλλα, για να καταλήξει στον Πομπήιο. Και στην όλη διαδρομή των νικών και επιτυχιών του, επιζητούσε σε κάθε περίπτωση την ανταμοιβή των φίλων του και το έλεος των εχθρών του.

Ο Αττικός (Titus Pomponius Atticus) φαίνεται ότι ήταν από τους σοφότερους και καλύτερους των Ρωμαίων. Μορφωμένος, χωρίς έπαρση, αγαθός χωρίς επιτήδευση, άνθρωπος της προσφοράς χωρίς υστεροβουλία, φίλος όλων των ανθρώπων που ατύχησαν, κόλακας κανενός ανθρώπου μεγαλείου και ισχύος. Αγαπούσε τους ανθρώπους κι ήταν αγαπητός σε όλους. Και μ' αυτές τις αρετές και γνωρίσματα, πέρασε ασφαλής και ανέγγιχτος μέσα απ' όλες τις φλόγες των πολιτικών ερίδων που κατέστρεφαν τη χώρα του, στο μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Και μολονότι δεν συμμετείχε σε καμία δημόσια υπόθεση, ή συγκεκριμένη παράταξη της πολιτείας του, είχε ωστόσο κερδίσει την εύνοια, την τιμή και την φιλία από όλους, από το Σύλλα μέχρι τον Αύγουστο.

Ο Μαικήνας ήταν ο σοφότερος σύμβουλος, ο πιο αληθινός φίλος τόσο των προϋσταμένων του όσο και της χώρας του, ο καλύτερος κυβερνήτης της Ρώμης, ο πιο πνευματώδης και ικανός διαπραγματευτής, ο καλύτερος κριτής μάθησης και αρετής, ο πιο επιλεγμένος των φίλων του και έτσι ο πιο ευχάριστος στις συζητήσεις που γνώρισε η ιστορία. Και πιστεύω ότι στη συμμετοχή του στα πολιτικά πράγματα και στις στρατιωτικές δράσεις του Αγρίππα, μπορεί αληθινά ν' αποδοθεί όλη η επιτυχία και το μεγαλείο του Αυγούστου, που τόσο έχει εκτιμηθεί στον κόσμο.

Για τους Λουκρήτιο, Βιργίλιο και Οράτιο, αυτοί αξίζουν -κατά τη γνώμη μου- τιμή των μεγαλύτερων φιλοσόφων, καθώς επίσης και των καλύτερων ποιητών του έθνους ή της εποχής τους. Οι πρώτοι δύο (Λουκρήτιος και Βιργίλιος), εκτός που αναδεικνύουν στην ποίηση τους κάτι περισσότερο από ανθρωπιά (something more than human), ήταν πολύ μεγάλοι γνώστες της Φύσης και θαυμαστοί στην ηθική τους. Και ο Οράτιος, πέραν της γλυκύτητας και κομψότητας στους στοίχους του, στα άλλα γραπτά του φαίνεται τόσο σπουδαίος μάστορας της ζωής, και με πραγματική αίσθηση πως αυτή υποφέρεται ώστε δεν γνωρίζω κάποιον ανώτερο απ' αυτόν. Δεν ήταν συνέπεια της φιλοσοφίας του, να αρνηθεί να γίνει υπουργός του Αυγούστου, όταν ένας τόσο μεγάλος αυτοκράτορας το επιθυμούσε τόσο πολύ.....

Εντούτοις φαίνεται ότι αυτές όλες οι διαφορετικές ομάδες φιλοσόφων συμφωνούν στην άποψη κάθε σοφού ανθρώπου για αποχή από τα δημόσια πράγματα (abstaining from public affairs), το οποίο πιστεύεται ότι είναι το νόημα της αρχής του Πυθαγόρα: «Κυάμων απέχου», με τα οποία (κουκιά) οι υποθέσεις ή τα ψηφίσματα του δήμου διακανονίζονταν στην Αθήνα. Οι φιλόσοφοι θεωρούσαν τις τέτοιου είδους ενασχολήσεις εξαιρετικά χονδροειδείς και ανόητες για την αφαιρετική λεπτότητα των διαλογισμών τους (They thought that sort of business too gross and material for the abstracted fineness of their speculations). Τις θεωρούσαν πολύ βρώμικες και πολύ ψεύτικες για την καθαρότητα και απλότητα των τρόπων και του βίου τους. (They esteemed it too sordid and too artificial for the cleanness and simplicity of their manners and lives). Δεν θα είχαν καμία συμμετοχή στα σφάλματα της κυβέρνησης. Και γνώριζαν επίσης πολύ καλά, ότι η φύση και τα πάθη των ανθρώπων τους έκαναν ανίκανους για ο,τιδήποτε τέλειο και αγαθό.

Επομένως σκέφτηκαν ότι, όποια καλύτερη υπηρεσία μπορούσαν να προσφέρουν στο κράτος που ζούσαν ήταν, να βελτιώσουν τις ζωές και τις συμπεριφορές των συγκεκριμένων ανθρώπων που το συγκροτούσαν. Σε πολιτεία που μπήκαν και ρίζωσαν διχόνοιες, θεώρησαν τρέλα για αγαθούς ανθρώπους να ανακατευτούν με τις δημόσιες υποθέσεις. Αυτό τους έκανε να στρέψουν τις σκέψεις και τις ενασχολήσεις τους σε ο,τιδήποτε άλλο καλύτερο. Και ο Ηράκλειτος, έχοντας παρατήρει τη διακυβέρνηση της πόλης του, ως από τις φαγωμάρες των πολιτών, και παίζοντας αστειευόμενος με νέους στα προπύλαια ναού, ρώτησε όσους απορούσαν μαζί του «.....αν δεν ήταν καλύτερο να παίζει με τέτοια παιδιά, παρά να κυβερνά τέτοιους άνδρες».

Αλλά πάνω απ' όλα (όλες οι ομάδες φιλοσόφων), θεωρούσαν τις δημόσιες υποθέσεις σαν το πιο αντίθετο πάντων στη γαλήνη του νου (the most contrary of all others to that tranquillity of mind), την οποία θεωρούσαν και δίδασκαν ότι είναι η μόνη αληθινή χαρά του ανθρώπου (the only true felicity of man).

Για αυτό το λόγο ο Επίκουρος πέρασε τη ζωή του καθ' ολοκληρίαν στους κήπους του. Εκεί μελετούσε, εκεί ασκούσαν, εκεί δίδασκε τη φιλοσοφία του. Πραγματικά, κανενός άλλου είδους διαμονή δεν φαίνεται να συμβάλει τόσο πολύ, τόσο στη γαλήνη του νου, όσο και στην απονία του σώματος, τα οποία είχε αναγάγει ως τους κύριους σκοπούς της

διδασκαλίας του (to both the tranquility of mind and indolence of body, which he made his chief ends).

Η γλυκύτητα του αέρα, η ευχαρίστηση των μυρωδιών, η πρασινάδα των φυτών, η καθαρότητα και ελαφρότητα της τροφής, οι δραστηριότητες της εργασίας ή του βαδίσματος, αλλά πάνω από όλα, η απαλλαγή από φροντίδες και ανησυχία (the exemption from cares and solicitude), αυτά ευνοούν και βελτιώνουν και το στοχασμό και την υγεία, επομένως, την απόλαυση των αισθήσεων και της φαντασίας, τελικά την ησυχία και άνεση του σώματος και του μυαλού (the quiet and ease both of the body and mind).

Αν και έχει ειπωθεί ότι ο Επίκουρος ήταν ο πρώτος που είχε κήπο στην Αθήνα, οι πολίτες της οποίας και πριν από αυτόν είχαν κήπους στα χωριά ή στα αγροκτήματά τους, ωστόσο η χρήση κήπων φαίνεται ότι ήταν η αρχαιότερη και η ευρύτερα διαδεδομένη, απ' όλα τα είδη περιουσίας μεταξύ των ανθρώπων. Πρωτύτερα δημιουργήθηκε και εκείνης της καλλιέργειας των δημητριακών, ή της εκτροφής ζώων, καθώς η συγκομιδή στους κήπους ήταν ευκολότερη, πιο ευχάριστη και η τροφή πιο φυσική.

Όπως η κατοχή κήπου ήταν κάποτε ενασχόληση βασιλέων και επιλογή φιλοσόφων, το ίδιο κοινή αγαπημένη επιλογή έχει γίνει και του δημοσίου άνδρα και του ιδιώτη ανθρώπου. Απόλαυση για τους σπουδαιότερους και φροντίδα για τους ταπεινότερους. Πράγματι, συνιστά μια ασχολία και ένα αγαθό, για το οποίο κανείς δεν είναι ούτε ιδιαίτερα πολύς, ούτε ιδιαίτερα λίγος. Αν μάλιστα πιστέψουμε τη «Γραφή», πρέπει να δεχτούμε ότι ο παντοδύναμος Θεός θεώρησε τη ζωή του ανθρώπου εντός ενός κήπου ως την ευτυχέστερη που θα μπορούσε να του δώσει, αλλιώς δεν θα τοποθετούσε τον Αδάμ στον Κήπο της Εδέμ. Αυτή, υπήρξε εποχή αθωότητας και τέρψης (that it was the state of innocence and pleasure). Η οικονομική ζωή και οι πόλεις ήλθαν κατόπιν της Πτώσης, με ενοχή και με μόχθο (the life of husbandry and cities came after the fall, with guilt and with labour).....

Και ο W. Temple συνεχίζει και τελειώνει το δοκίμιο του, ξανά, με περιγραφές κήπων που αναφέρονται στην ιστορία και σε μύθους, καθώς και κήπων που έχει επισκεφθεί σε διάφορες ξένες χώρες. Τέλος, δίνει αναλυτικές συμβουλές και οδηγίες για καλλιέργειες πάσης φύσεως δέντρων, φρούτων, χόρτων κλπ.